

**KRIEGFÜHRUNG UND STAATSFINANZEN.
DIE HABSBURGERMONARCHIE UND DAS HEILIGE RÖMISCHE
REICH VOM DREISSIGJÄHRIGEN KRIEG BIS ZUM ENDE DES
HABSBURGISCHEN KAISERTUMS 1740.**

RAUSCHER, PETER (szerk.)

Aschendorff Verlag, Münster, 2010. 623 old.

A kora újkor egyik alapvető jelensége volt az állam megerősödése, az államigazgatás hatáskörének kiterjesztése. Ez a jelenség nagymértékben összefüggött az ekkor kialakult állandó, állami-uralkodói kézben lévő, és az állami bevételekből fenntartott hadsereg létrehozásával. Az állami feladattá váló hadügy, annak finanszírozása, valamint a hatalom újszerű gyakorlásával összefüggésben az államhatalom más területein tapasztalható központosítás az abszolút uralkodó fennhatósága alatt kiépült, és legitimációjával megerősített államigazgatás feladatává vált. Az állam működése átalakulásának e jellemzőit a gazdaságtörténet a fiskális állam (*Fiscal State*) kifejezéssel ragadja meg, amely az okok és a megoldások közötti tisztán gazdasági, pénzügyi viszonyt kiválóan fejezi ki. A hadsereg fejlődése és az állam központosuló jellegének megerősödése, a modern állam létrejötte tehát szoros összefüggésben állt. A Peter Rauscher által szerkesztett kötet alaptézise is erre, a ma már közhellyé vált elvre épül, tematikájában azonban igen szorosan kötődik a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia között létrejött kapcsolatokra. A szerkesztő ugyanis két nagy konfliktusra helyezte a hangsúlyt: a kötetben található tanulmányok elsődlegesen a Habsburgok és az Oszmán Birodalom, illetve a Francia Királyság közötti, több évszázadra elhúzódó összecsapás-sorozatra koncentrálnak. Nem véletlen, hiszen a 16. század első negyedétől állandó kihívásként létező oszmán háborúk, valamint az ugyanekkor kirobbant, majd a harmincéves háborútól nyílt és hosszantartó, sorozatos összecsapásokká vált francia-Habsburg vetélkedés döntően határozta meg a Habsburg Monarchia fejlődését, valamint ennek az igen összetett államnak a finanszírozását. Ez utóbbi egyben meghatározta azt is, hogy a Habsburgok által birtokolt tartományok és az uralkodó között milyen kapcsolat jött létre, az egyes tartományok hogyan tagolódtak be a Habsburg Monarchia államgépezetébe. A szerkesztő, Peter Rauscher bevezető tanulmányában ennek a folyamatnak a Habsburg Monarchia létrejöttében betöltött szerepét és jelentőségét nagyon világosan írja le: az oszmán támadás következtében a Habsburg Monarchia központi államigazgatása jóval hamarabb alakult ki, mint például a Német-római Birodalom más tartományaiban. A központi államigazgatás és a hadügy gyökeres átalakulása ugyanis szükségszerűen következett az Oszmán Birodalom támadásából, abból az állandó veszélyhelyzetből, amit ez a támadás okozott. A kötet koncepciója erre alapozódott: a Habsburg Monarchia hogy tudta pénzügyileg megoldani azt, hogy lényegében egy rövid másfél évtizedes békeidőszakot leszámítva a monarchia fegyveres erejét szinte állandóan valamilyen konfliktusban vetették be.

A tanulmánykötetet a szerkesztő nagyon tudatosan négy részre osztotta. Az első két tanulmány mintegy felülről, makronézetből tekinti át a teljes monarchia

hadszervezetét illetve annak pénzügyi hátterét. A második részben a tartományok szintjén, sőt ezen túl (egyetlen tanulmány erejéig) mikroszinten – a hadelátás miatt egyre növekvő adók okozta problémákra koncentrálnak – az alattvalók szemszögéből is bemutatja a hadi finanszírozás és a modern állam létrejöttének hatásait. Ezt követően a Német-római Birodalom tartományaiban, a modernizálódó állam kialakulásának folyamatát, és magára a birodalom struktúrájára tett hatásait bemutató tanulmányok következnek, melyet egy ismételtén kiszélesedő nézőpontként a spanyol és brit birodalmak példáján mutatja be a folyamat európai hatásait. Ez utóbbi esetben hasznosnak véltünk volna egy francia és egy oszmán példát is felvillantani, hiszen a monarchia legnagyobb ellenlábasaival lévén szó, igen fontos lett volna látni, hogy esetükben hogyan zajlottak azok a folyamatok, amelyekről e kötetben a Habsburg Monarchia esetében igen kimerítő, új tudományos eredményeket bemutató tanulmányokból nagyon részletes ismereteket nyerhetünk.

A Habsburg Monarchia hadsereg-finanszírozásával két alapvető tanulmány foglalkozik. A szerzők bemutatják a tárgyalta időszak (a harmincéves háború és Mária Terézia trónra lépése között) kiindulási szituációját, illetve – Michael Hochedlinger igen hosszú korszakot átívelő tanulmányával – a 16. század elejétől a korszak végéig tartó folyamatot. Igen örömdetes, hogy az osztrák történetírás az utóbbi két évtizedben elfogadta, hogy a 16. század legfontosabb hadszínterének eseményeit, közigazgatási és pénzügyi hatásait magyar szerzők képesek a leginkább bemutatni, hiszen a problematika a tárgyalta terület miatt is a magyar történettudomány érdeklődésére tarthat leginkább számot. Véleményem szerint nagy vívmánynak könyvelhetjük el, hogy erre a feladatra több szerző is magas színvonalon képes, így a hazai történettudomány új kutatásai, szemlélete át tudott szivárogni az osztrák történettudományba, és azon keresztül többé-kevésbé nemzetközi szinten is nagyobb hatással van a korszak kutatási eredményeire, mint korábban. Kenyeres István tanulmánya átfogóan mutatja be a Habsburg Monarchiának a magyarországi hadszíntér miatt kialakult finanszírozási és hadszervezési rendszerét. A tanulmány összegzi – és igen kritikusan kezelve módosítja – a korábbi kutatási eredményeket újabb források (elsődlegesen az udvari és hadi fizetőmesterek számadáskönyveinek) elemzésével. A szerző a külföldi szakközönségnek a 16. század második feléből fennmaradt számadások legfontosabb tanulságait és a védelmi rendszer fenntartásának módszereit mutatja be. Kenyeres az ún. hosszú (tizenöt éves) háború időszakából fennmaradt számadáskönyvek adatainak elemzésével kimutatja, hogy a Habsburg Monarchia bevételei mindössze a hadikiadások (ami akár 2,3 millió forintra is felmehetett) alig felére voltak elegendők. Ez a tény egyrészt a főként cseh és morva, valamint az alsó- és felső-ausztriai rendek adóterhelését növelte meg, ami még érthetőbbé teszi a háború végén keletkezett politikai és vallási feszültségeket. Másrészt a korábbiaknál még fontosabbá tette az állam által felvett hiteleket. Ez utóbbi jelentőségét egy 1623-ból fennmaradt számadáskönyv elemzésével teszi még érthetőbbé, egyben jelzi, hogy a monarchia finansiális problémái a harmincéves háború során (egyben az oszmánok elleni védelmi rendszer fenntartásával) még égetőbbekké váltak, az állam adósságai az eltelt évtizedek során egyre nőttek.

Az itt leírt rendszer azonban még nagyon sok rendi jellegzetességgel bírt. Michael Hochedlinger tanulmánya egy hosszú folyamat leírásával vázolja, hogy a harmincéves háború hogyan hatott a monarchia haderejének megszervezésére és finanszírozására. Az előzményekben részletesen bemutatja, hogy az eddigi kutatók ellenére milyen feltáratlan területei vannak a hadellátás, a hadseregszervezés, valamint a finanszírozás terén. Megállapítja, hogy a kialakult struktúra befolyással volt egy többféle belpolitikai szituációban széttagolt monarchia létrejöttére, melynek a magját alkotó tartományok (az osztrák, valamint a cseh-morva tartományok) mellett csak részben (Tirol, Vorland és a Magyar Királyság), illetve a 18. század elején még nem integrálódott országok (Itália, osztrák Németalföld) alkottak. A szerző kutatásai során rámutatott arra, hogy a harmincéves háború következtében gyökeresen átalakult éppen úgy a hadszervezetet, mint a finanszírozást: az egyes tartományok által felállított haderő rendszere mellett a katonaság emberi és állati ereje ellátásának módszere is megváltozott. Ezzel a későközépkor végén kialakult katonavállalkozók kora lejárt, a katonaság létszámának biztosítása elsősorban állami, tartományi feladattá vált. A hadsereg „államosításának” több oka is volt, de kiemelendő az, hogy a monarchia sokszor több fronton is kénytelen volt hadat viselni, így a 17. század végén, az oszmánok elleni visszafoglaló hadjáratok mintegy 80 000 fős létszáma a lengyel örökösödési háború során már 200 ezerre nőtt! Ezzel együtt a fenntartási költségek a korábbinak mintegy kilencszeresére: 1661-ben mintegy 3,6, míg 1735-ben 32 millió forint volt a katonaság éves fenntartási költsége. Az állam bevételeinek igénye így érthető módon radikálisan megnőtt, de ezt belső bevételeivel nem tudta biztosítani, így a korábbi adósságok közel egy évszázad alatt 30 millióról több mint 99 millióra duzzadtak.

A Habsburg Monarchia katonai finanszírozásában az egyes tartományok szerepe kiemelkedő fontosságú volt, hiszen az ezekből várható adók jelentették a hadellátás és -finanszírozás alapját. A monarchia és az egyes tartományok viszonyát éppen ez, vagyis a pénzügyek kötötték mind inkább össze, a központi polgári igazgatás (értelemszerűen) e területen tudott a leginkább létrejönni. Szerepüket jól mutatja, hogy a magyarországi, oszmánok elleni hadszíntér finanszírozásában a 16. századtól közvetlenül vettek részt, miszerint mindegyik tartomány egy-egy főkapitányságot látott el. A tanulmánykötet következő, egyben legnagyobb egysége ezt a kérdéskört járja körül, vagyis az egyes tartományok gazdasági viszonyait, a hadifinanszírozásban betöltött szerepét vizsgálja. A tanulmányok egyben rámutatnak arra a kérdésre is, ami a magyar szakirodalomban ilyen komplexen még nem jelent meg: milyen szerepet játszottak a rendek, az egyes tartományok a monarchia egészének finanszírozásában, egyben az adópolitika milyen belpolitikai, illetve gazdaságpolitikai következményekkel járt? E kérdésekre eddig nagy időközönbséggel igyekezett a magyar kutatás választ adni. A '80-as évekig főként azt vizsgálták, hogy a paraszti népességre milyen terhek jutottak, hogyan hathatott ez a termelőképességre, míg az utóbbi évtizedekben főként a monarchia és a helyi kamarai és katonai igazgatási szervek közötti viszony új, nem Habsburg-ellenes szemléletű vizsgálatára került sor.

A Habsburg Monarchia katonai költségvetésének legfontosabb elemei az egyes tartományok voltak, hiszen a fő bevételi források, az adók innen származ-

tak. A kötet szerkesztőjének célja bemutatni azokat a finanszírozási módszereket, az egyes tartományok pénzügyi szerveinek ebben a rendszerben játszott szerepét. A cél igen indokolt, hiszen e témakörrel általában az osztrák, magyar és cseh történetírásnak együttesen kevés ismeretük van. A magyar igazgatástörténetnek mindenesetre nincs szégyenkeznivalója, mivel e téren a '60-70-es években, valamint az utóbbi két évtizedben jelentős művek születtek. A tartományok közül az egyik legfontosabb szerep a cseh korona országainak jutott, amelyek fizetőképesség tekintetében kiemelkedtek a monarchia többi országa közül. Peter Rauscher kutatásaiból tudjuk, hogy II. Miksa uralkodásának végén a monarchia összes adóbevételeinek közel 53 százaléka a cseh korona országából származott. Nem csodálkozhatunk tehát, ha e tartományokról négy tanulmány is található e kötetben, egy-egy Cseh- és Morvaország, illetve kettő Szilézia vonatkozásában. A cseh történetírásban – hasonlóan a magyarhoz – igen jól kutatott az állam adóbevételeinek, illetve az egyes uradalmak gazdálkodásának története. Ez talán a közös marxista történetírásnak a gazdaságtörténetre összpontosító jellege miatt is így van. Petr Maťa tanulmányában azonban olyan témát mutat be, amelyet eddig csak kevésbé vizsgáltak. Fő vizsgálati területe a belpolitikában, illetve saját jobbágyaikkal szemben igen erős nemesség és a bécsi központi pénzügyigazgatás közötti viszony tárgyalása, amely azonban épp ellenkező jellegű volt, mint a belpolitikai: a cseh nemesség igen csekély mértékben tudta képviselni saját pénzügyi érdekeit, amit – ismerve a situációt – meg is lehet érteni, hiszen adóbevételeikre a monarchiának a legnagyobb mértékben volt szüksége. A harmincéves háborút követően elrendelt új pénzügyi berendezkedésre, illetve adórendszerre ez még inkább elmondható volt, aminek a csúcspontja a 18. század elején bevezetett *accisa* volt. A szerző igen komplexen vizsgálja azt is, hogy az új rendszer az egyes adózó csoportokra koncentrált-e vagy pedig elsődlegesen a nagybirtokokra alapozódott.

Jiří David tanulmánya éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy Morvaország tekintetében elsődlegesen a kataszteri felmérés került eddig a kutatás középpontjába, a pénzügyigazgatás meglehetősen elnagyoltan kezelt terület volt. Tanulmányában az előzőhöz hasonlóan a cseh-morva történetírás által elhanyagolt Fehérhegy utáni időszakokkal foglalkozik. Tanulmányában rámutat arra, hogy a harmincéves háború időszakában a katonaság ellátására semmilyen rendszer nem állt rendelkezésre, annak ellenére, hogy (hadszintén lévén) jelentős katonai haderő állomásozott itt. Ez a rendszer vezetett oda, az 1670-es évekre a kormányzat – annak ellenére, hogy korábban a morva rendi gyűlések jelentős szerepet játszottak az adók körüli alkudozásokban – a morva tartományban is olyan rendszert vezetett be, amely szükségtelem tette a tartományi gyűlések összehívását, így a rendeknek még kevesebb lehetőségük volt saját érdekeik képviseletére. A morva tartományokban csak 1698-ban vezették be a rendkívüli hadiadót, amit rendszeresen kivetettek, sőt 1715-ben több évre előre is. Az adómegállapításhoz a 17. század utolsó harmadában a birtok alapján készítették összeírásokat, amely alapján a ház- vagy füstadókat vetették ki. Ez az összeírás a spanyol örökösödési háború idején épült be az állami adózásba.

Szilézia az egyik leggazdagabb tartománya volt a Habsburg Monarchiának. A tanulmánykötetben éppen ezért két közlemény is foglalkozik ezzel a tartomány-

nyal. Kazimierz Orzechowski tanulmánya a bécsi udvar és a sziléziai rendek között az adó- és hadügy kapcsán létrejött viszonylagos békés állapottal, a rendek adómegajánlási tárgyalásaival foglalkozik. A szerző kutatásai kapcsán rámutatott arra a folyamatra, amely során a bécsi udvar egyre nagyobb teret szerzett, és az adóztatás mértékét egyre növelni tudta. A sziléziai adóztatás egyik jellegzetessége volt, hogy a közvetlen és közvetett adók vegyes rendszerét alkalmazták egészen a 18. század elejéig. Miután ez a kataszterfelmérések elégtelen mivolta miatt nem volt elegendő, ezért I. József 1706-ban a közvetlen adóztatás felé fordította át az adórendszert azzal, hogy bevezette az általános accisát (forgalmi adót), amit ki kellett egészíteni egy általános telekadóval. A telekadó kirovásának meghatározására új kataszteri felmérést hajtottak végre, amelyet csak 1740-ben sikerült befejezni, amikor a tartomány azonban porosz fennhatóság alá került. Jaroslaw Kuczer Groß-Glogau példáján keresztül a helyi nemességnek a hadsereg-finanszírozásban betöltött szerepét vizsgálja. A vizsgálatok során a nemesség gazdasági szerepét mutatja be, részben egyéni karrierlehetőségeket is felvillant annak ábrázolására, hogy egy kis sziléziai fejedelemség nemessége hogyan tudott részt venni és integrálódni a Habsburg Monarchia hadügyébe. A fejedelemség nemességéből került ki Joachim Friedrich von Blumenthal és Ernst Rüdiger von Starhemberg, akik a Habsburg hadvezetésben jelentős pozíciókat tudtak betölteni. A kis fejedelemség a harmincéves háborút követően betagozódott a monarchia hadügyi szervezetébe, de a helyi rendiség elég erős maradt ahhoz, hogy az uralkodóval szemben az adóigazgatásban megtarthassák befolyásukat.

Amíg a monarchia legtöbb államának pénz- és hadügye (és hozzátehetjük: a belpolitikai élet!) a harmincéves háború időszakában változott meg, addig erre a Magyar Királyság esetében ez csupán a Wesselényi-összeesküvés leverését követően kerülhetett sor. A következő blokk a Habsburg Monarchia sokáig legfontosabb hadszínterének, majd igen fontos háttérterének, a Magyar Királyság szerepét mutatja be. Zachar József tanulmánya azt a folyamatot mutatja be, amelyet a magyarországi hadszíntéren állomásozó haderő szervezete, valamint a magyarországi rendek a haderő-megajánlás terén bejártak. A magyarországi hadszíntér fontossága, és a Habsburg Monarchiában elsőként itt kialakult állandó haderő, de a részben emiatt is felértékelődött hazai rendiség belpolitikai ereje miatt a teljes magyarországi haderő csupán a 18. század elejére tagozódott be a monarchia hadügyének rendszerébe. Az elemzés során a szerző elsődlegesen az országgyűlési végzésekre alapozta megfigyeléseit, és ezek tükrében mutatja be a 18. században lezajlott folyamatokat, amelyek az oszmánok kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc végeztével mind inkább értelemszerűen felgyorsultak. A haderő valódi integrációjára VI. Károly oszmánok elleni hadjárata, illetve uralkodásának utolsó éve alatt került sor. Oross András a magyarországi pénzügyi szervezetek felépítésével és a kamarai szervezetnek a magyarországi hadszíntér fenntartásában (és annak leépítésében) betöltött szerepét ismerteti meg a külföldi kutatókkal. Új kutatási eredményei elsődlegesen a 17. század utolsó harmadában lezajlott változásokra világítanak rá, amely korszak a magyar történetírásban erőteljesen háttérbe szorult – éppen úgy (az okok azonossága miatt nem véletlenül), ahogy a cseh történetírásban eddig a fehérhegyi ütközetet követő időszak. Az erős magyarországi

rendiség következtében kialakult pénzügyi szervezet dualizmusa a külföldi kutatók számára kurióznak számít, és valóban az is: a Magyar Királyságban létezett sokféle kamarai szerv, valamint az Alsó-Ausztriai Kamara részleges fennhatósága jól tükrözi a Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia közötti közjogi viszony sokféleségét, és annak kompromisszumokkal teli jellegét.

I. Ferdinánd döntése, hogy az osztrák tartományokat halálát követően felosztotta örökösei között, a monarchia integrálódását nagymértékben elodázta, az egyes tartományok belpolitikai élete egymástól igen eltérő módon változott. A magyar olvasónak furcsának tűnik, hogy az osztrák tartományokon belül legalább olyan különbségek, fáziskésések, az igazgatási rendszerek sokszínűsége figyelhető meg, mint a többi, nem a monarchia törzsterületének számító országban. Az Alsó-Ausztria rendi berendezkedésével évek óta foglalkozó William D. Godsey az alsó-ausztriai és krajnai rendiség, valamint az állandó hadsereg kialakulásával kapcsolatban azonban éppen azt állapítja meg, hogy a tartományi rendszerről nem állítható egyértelműen, hogy az akadályozta volna az állandó hadsereg és a fiskális állam létrejöttét. A szerző az eddig általános elképzeléssel szemben, amely az állam-rendek közötti ellentétet, a különbségeket volt hivatott elsősorban hangsúlyozni, nézőpontja fókuszába épp ennek ellentettjét, vagyis a rendeknek az együttműködésben játszott szerepét állította. Nézőpontja kapcsán új összefüggések tárulnak fel, ahol elsődlegesen a rendeknek a hadügyben, az élelem- és hadianyag-ellátásban, a hadseregszállításban, a szállításban és a haderő biztosításában betöltött igen fontos szerepére derül fény. Ebben a szisztémában a rendek prominens képviselőinek jelentőségét is bemutatja a szerző, valamint hogy a rendi szervezeti keretek hogyan alakultak ki, hogyan alkalmazkodtak párhuzamosan az állami hadügy változásaihoz.

A többi osztrák tartományra vonatkozóan igen kevés alap kutatás történt a témát illetően. Belső-Ausztria, Felső-Ausztria és Tirol tekintetében így hiánypótlónak tekinthetők azok a tanulmányok, amelyek a kötetben sorra következnek. Gernot P. Obersteiner tanulmánya az egyik legfontosabb osztrák tartománnyal, Stájerországgal foglalkozik. A tartomány jelentőségét növelte, hogy még 1619, a monarchia újraegyesítését követően is egészen a 18. század elejéig Béccsel párhuzamosan Grazban is hasonló közigazgatási központ létezett. Ez a kettősség jelentős konfliktusokat okozott a helyi, tartományi és a monarchia közötti érdekek miatt. Mivel Stájerország már a harmincéves háborút megelőzően is jelentős mértékben vett részt a magyarországi hadszíntér védelmében, ezért már ekkor kialakult az adóztatás alapjaként az ún. Gült, ami egy földesúri bevételen alapuló adó volt. A harmincéves háborút követően ez az adó egyre szélesebb téren egészült ki rendkívüli adókkal, ami a népességre nehezedő fej- és vagyonadótípusokból tevődött össze. Ezen felül a többi tartományhoz hasonlóan az állandó hadsereg ellátása is az adózók feladatává vált. A magyarországi rendekhez hasonlóan az 1660-as évek hadjáratai Stájerországban is jelentős konfliktusforrássá váltak, amikor a központi igazgatási szervek egyre nagyobb mértékben próbáltak beavatkozni a tartományi igazgatásba. Andrea Pühringer tanulmánya a hadiigazgatás és az adóigazgatás területén a felső-ausztriai kirendelt tartományi biztosok és a tartományi rendek közötti erőviszonyokat vizsgálta. Az osztrák tartományok közötti

jelentős különbségekre figyelhetünk fel ebben az esetben is, ugyanis Felső-Ausztria jóval függetlenebb volt, mint a szomszédos Alsó-Ausztria, ahol a tartományi biztosok szerepe és befolyása jóval nagyobb volt. A felső-ausztriai rendek ugyanis még a 17. század második felében is meg tudták őrizni befolyásukat az adókivetés és behajtás folyamatában, és e téren leginkább az ő akarata tudott érvényesülni szemben a biztosokkal. Ennek eredményeként tudhatjuk be, hogy Felső-Ausztria főként a területén állomásozó katonaságot látta el, a bécsi központi hadipénztárba nem történtek befizetések. Hasonló situációt mutat be Robert Rebitsch, aki Tirol példáján vázolja, hogy a tartomány egészen 1665-ig a császári hadszervezetnek nem képezte részét, mint ahogy az 1619 után újra egyesülő osztrák tartományok közül az egyik legfüggetlenebb maradt, a központi kormányzervekhez fűződő kapcsolata igen laza volt. A tanulmány annak ismertetésére koncentrál, hogy Tirol esetében milyen hosszú ideig tudtak a régi hagyományok, az adózási rendszerek fennmaradni. A tartomány példája rámutat arra, hogy a modern államok kialakulását tekintve nem lehet sematikusan gondolkodva minden tartományra vagy akár európai államra igaznak vélni a nagyhatalmak államberendezkedését vagy a fiskális-katona állam kialakulásának folyamatát.

Magyarországon nem evidencia, de a nemzeti szemszögű történettudat miatt a német és osztrák történetírás hasonló problémákkal küzdött, mint a magyar: a német történészek leginkább a helyi fejedelemségeket vizsgálták, az osztrákok pedig a mai Ausztria területéből kiindulva próbálták önálló osztrák történeti tudatot kialakítva bemutatni a történeti problémákat. Ez – ahogy a magyarországi és a környező államok történettudatában is észlelhető – igen furcsa, tudathasadásos állapothoz vezetett, egyben az osztrák történetírást a '90-es évekig erősen helyi, lokális jellegűvé tette. A Német-római Birodalom belpolitikáját, a Habsburg császárokhoz fűződő viszonyát éppen ezért elhanyagolták. A hadügy finanszírozása terén így klisék gyökeresedtek meg, valódi elemzésre nem került sor. A kötet következő négy tanulmánya éppen ezért koncentrálna a választáson alapuló, a tartományok által erősen befolyásolt birodalmon belüli jelenségekre. Ezek a jelenségek, továbbá a fejedelemségek (köztük igen erős katonai és gazdasági potenciállal rendelkezők is) ugyanis birodalmi szinten nem tették lehetővé, hogy erős, abszolutista jellegű fiskális állam jöjjön létre. Peter Rauscher tanulmánya éppen ezért arra mutat rá, hogy a birodalom a harmincéves háború időszakáig hogyan vett részt a háborúban a birodalmi rendek által megszavazott török segély (*Türkenhilfe*) által, amelyet részben pénzben, de egyre inkább katonában, saját kontingens kiállításával teljesítettek. A *Türkenhilfe* megszűnésével a rendszer teljesen átalakult. Ennek okai abban a helyzetben keresendők, amely miatt a *Türkenhilfe* is egyre inkább „természetben” jelentett bármilyen segítséget a császárnak, hiszen miért támogatták volna a Habsburgokat a velük egyre inkább ellentétbe kerülő tartományok? A harmincéves háború okai a segítségnyújtásnak ezt a lehetőségét alapvetően kizárták! Az újabb török háború jelentett arra lehetőséget, hogy közös katonai erővel lépjen fel a Német-római Birodalom, de ez már saját kontingensek kiállításával, megosztott vezetéssel történt. Ez egyben azt is jelentette, hogy a bécsi udvar nem rendelkezett ezekkel az egységekkel, így a birodalmon belül csak igen korlátozottan beszélhetünk pénzügyi vagy katonai unióról.

A következő tanulmányok mintegy egymásra épülnek és ezt az ellentmondásokkal, továbbá kompromisszumokkal teli viszonyt vizsgálják. Ez a szerkezet – a szerkesztő tudatosságának köszönhetően – a tanulmánykötet nagy haszna, mivel így mintegy monográfia jellegű, igen sok szempontú vizsgálatok eredményét közlő kötetet kapunk kézhez. Peter H. Wilson vizsgálatai során elsősorban arra fókuszál, hogy a harmincéves háborút követő évtizedekben az állandó, erős haderővel rendelkező tartományok hogyan befolyásolták ezt a helyzetet. Wilson kutatásai rámutatnak arra a tényre, hogy ebben a szituációban azok a kisebb rendek is rákényszerültek arra, hogy állandó haderőt állítsanak ki, amelyek alapvetően erre csak csekély hajlandóságot mutattak. Haderejük a 18. század elejéig főként a többi tartomány haderejét egészítette ki. Ezt a relatív stabil együttműködést borította fel a 18. század elején az erős haderővel rendelkező tartományok, főként Brandenburg-Poroszország saját érdekében folytatott külpolitikai expanziója. Max Plassmann mintegy folytatja az előző szerző kutatásait, mivel a kisebb birodalmi rendeknek az uralkodóval, illetve a többi renddel összefüggő politikai helyzetére koncentrálnak. A döntően ellentmondásokkal teli szituáció azt okozta, hogy a kisebb rendek néha igen követhetetlennek tűnő politikát folytatva egyszerre kívánták megőrizni függetlenségüket a többi rend és a császár, illetve a bécsi udvar befolyásától. A harmincéves háborút követően a nyugat- és dél-német fejedelemségek mind egységesebb álláspontot foglaltak el a *Reichsoberhaupt*tal szemben, ami így őket mind inkább a császár befolyása alá sodorta. A birodalmi rendek és a császár között erős hatalommegosztás figyelhető meg, amely éppen ezeket az egyéni érdekeket volt hivatott kezelni: a kisebb birodalmi rendek hozzájárulásai nem tagozódtak be a császári hadipénztárba, de az ellátás terén mégis a császárt erősítették, míg a katonai hatalom a *Reichsoberhaupt* kezében maradt. A kisebb rendek tekintetében az így kiegyensúlyozott politikai mérleg mégis inkább a császár oldala felé kezdett elbillenni, és egészen a 18. század első harmadáig a birodalmon belül a Habsburgok pozícióit erősítették. Mathias Schnettger az itáliai tartományoknak a hadellátásban és katonai állításban betöltött szerepét vizsgálva arra hívja fel a figyelmet tanulmányában, hogy egészen a 17. század végéig az itáliai tartományok által történt hozzájárulást a császár csak nagyon kis mértékben, és csupán elszigetelt esetekben tudta befolyásolni. A bécsi udvar az itáliai vazallus fejedelemségekből így egészen addig nagyon kis mértékű anyagi és katonai támogatást tudott kicsikarni. A helyzet azzal változott meg, hogy a 18. század elejétől egyre nagyobb létszámú császári katonaság állomásozott ezekben a fejedelemségekben. A katonaság ellátására kialakult hozzájárulások ugyan mind inkább nőttek, ám valójában sosem integrálódtak a katonai költségvetésbe, és ezzel együtt – azzal, hogy egyre fontosabbakká váltak – nőttek az itáliai fejedelmek politikai befolyási lehetőségei is. Összességében így azt állapíthatjuk meg, hogy – jóllehet a császári pénzügy és hadvezetés mind inkább igyekezett kiterjeszteni befolyását a birodalom szélső területeire is – a tartományok és birodalmi rendek egyre nagyobb teret nyertek saját politikájuk, saját szövetségi rendszerük kiépítésére.

A tanulmánykötet utolsó blokkja a Habsburg Monarchián kívüli példákat mutat be egyrészt a Spanyolországban, másrészt a brit korona országaiiban kialakult hadsereg-finanszírozási rendszer alapvető mechanizmusait felvillantva. A spanyol

tartományok hadügye és a Habsburg Monarchia szoros kapcsolatban volt egymással, hiszen a Habsburgok spanyol ága és a *Casa Austria* között – jóllehet V. Károly megosztotta birodalmát – igen szoros szövetségi rendszer állt fenn. Antonio José Rodríguez Hernández elemzése elsősorban erre a kapcsolattrendszerre, illetve ennek hadseregfinanszírozási hátterére koncentrált. Kutatásai arra mutatnak rá, hogy a spanyol uralkodók egészen a vesztfáliai békéig minden szinte minden időszakban a bécsi spanyol követségen keresztül jelentős összegekkel járultak hozzá, hogy az osztrák ház a hadi kiadásokat fedezni tudja. Erre elsődlegesen a közös érdekerületek (főként Észak-Itália és a Német-római Birodalom nyugati határterülete, a Franciaországgal szembeni határövezet) miatt volt szükség, hiszen ezek az alapvetően spanyol érdekövezetbe tartozó igényterületek jóval könnyebben voltak megközelíthetőek a monarchia tartományai és a birodalom felől. Másrészt a spanyol haderő ütőképességének fenntartását szolgáló toborzási lehetőségek szintén nagy haszonnal jártak a spanyol félnek. A szabad toborzás lehetősége a harmincéves háborút követően is a spanyol ág rendelkezésére állt, de közvetlen szubvenciót az osztrák ágnek immáron nem biztosíthattak. Ezt a jó viszonyt, a kölcsönös egymásrataltságot borította fel az Ausztriai Ház új külpolitikai irányultsága, amely éppen ezeket a hagyományosan spanyol érdekövezetbe tartozó tartományokat szemelte magának. Az Oszmán Birodalom és a Franciaország elleni háború azonban visszaállította az eredeti állapotokat, és a spanyol ág rendszeresen támogatta az osztrák ág hadműveleteit részben katonasággal, részben pedig pénzzel.

Franciaország mellett a *Fiscal-Military State* mintaállama a brit birodalom volt, amelynek a világpolitikában történő előretörése éppen ennek az időszaknak a tipikus jelensége. A brit uralkodók számára a tanulmánykötetben megismert finanszírozási módokon túl azonban számtalan új jövedelemforrás állt rendelkezésre, amelyek elsődlegesen az ipari termelés virágzása és a pénzpiacok irányítása révén állt az állam rendelkezésére. Az Angliában és a többi tartományban jelentős mértékben megnőtt, a parlament által ellenőrzött adók mellett leginkább az ebben az időszakban létrejött *Bank of England* szerepét kell kiemelni, amely az államnak nyújtott kölcsönök legnagyobb forrása volt. Angliában és a tartományokban az általános földadó mellett számtalan új adónemet, elsődlegesen a fogyasztási és luxusadók különféle nemeit vezették be, és állították a brit birodalom terjeszkedésének szolgálatába. A különféle luxusadók (az egyik ilyen sokat szidott adótípus az ebadó) mellett ilyen volt az állami vállalkozás egyik kiemelkedően magas és állandó jövedelmet hozó példája, az állami lottó, szerencsejáték bevezetése, amelyre Angliában 1698-ban, míg a Magyar Királyságban 1762-ben került sor, azaz több mint félévszázados késéssel. A brit példa mutatja, hogy a *Fiscal-Military State* kialakulásának valójában akkor van reális esélye, a nagyhatalmi szerepet akkor alapozza meg valóban, ha amögött jelentős gazdasági potenciál, számottevő ipari és kereskedelmi tőke áll, hiszen ez az állam- és finanszírozási forma immáron nem a feudális, hanem elsődlegesen a termelés és fogyasztás által elérhető állami jövedelmekre épül. Amennyiben tehát a Habsburg Monarchia szerepét és jellegét kívánjuk meghatározni, elsősorban ezt a tényezőt kell szem előtt tartani, amikor a monarchia erősségeivel, de főként gyengeségeivel, a nagyhatalmi erőterben történő lemaradásával szembesülünk.

H. Németh István